

VRCHOL POZDNĚ ANTICKÉ BYZANCE

ROZPAD IMPÉRIA - CÍSAŘI ANASTASIOS A JUSTINIÁN I.

ROZDĚLENÍ CÍSAŘSTVÍ – OTÁZKA NASTUPNICTVÍ

- Nastartování několika jevů, které v důsledku způsobily rozpad západořímské říše osmdesát let po smrti Theodosia.
- Západní říše zanikla, protože podlehla vnějším nepřítelům. Celý západní svět beznadějně rozpolcený a nejednotný, aby mohl odolat tlaku barbarů.
- Panovník nebyl schopen zvládat své vojevůdce - Římané nedokázali vymyslet žádný nový styl nástupnictví, který by lépe říši ochránil před touhou po moci ze strany vojáků. Naopak, problém se ještě zhoršoval. Za dynastie Valentiniana I. se po trůnu vrhlo až třináct mužů mimo jeho rod. Většinou to pak byli vojevůdci.
- Posledních let trvání západní říše totiž zavládl režim, ve kterém byli i právoplatní císaři pouhou figurkou v rukou mocných germánských velitelů armád. Ti pak měnili své koně neskutečně často a z římské neschopnosti zajistit pokojné nástupnictví se stal jeden z hlavních důvodů pádu říše.

NESCHOPNOST PORADIT SI S VNĚJŠÍMI NEPŘÁTELI

- Římské armády se tak dlouho rvaly mezi sebou o vliv, až nebyly schopny odrazit invaze barbarů - Alarich asi neměl víc než 40 000 mužů ve zbrani, Geiserich jich měl jenom polovinu, ale přesto je Římané nemohli porazit.
- Císařské úřady nedokázaly vynutit dostatečné odvody. Břemeno vojny především venkovští branci - pak, neměl kdo obdělávat pole. Velkostatkáři pak do války vysílali pouze takové muže, kterých se sami rádi zbavili.
- Vojenské řemeslo se stalo dědičným: všichni synové vojáka se rovněž povinně stali vojáky. Jak poznamenal svatý Ambrož, vojna přestala být službou vlasti, ale stávala se otročinou, které se moudřejší vyhýbali.
- Když už tedy vláda nedokázala zmobilizovat, začala přijímat peníze místo mužů. Tyto příjmy pak použila na verbování germánských vojáků, kteří nahrazovali neochotné provinciály. Tento způsob užití spojeneckých kmenů (federátů) se rychle ujal a rozšířil. Ukázalo se jako ne zcela správné a odsoudilo Řím k zániku.

POČÁTKY FEUDALISMU A NEVOLNICTVÍ

- Daně se dařilo vybírat jen od malé části obyvatel kvůli špatnému systému výběru. Ten zasahoval hlavně chudé zemědělce, protože z pozemkové daně získával stát asi 90% celkového příjmu.
- Ve stejné době se navíc zmenšila orná plocha, neboť **federáti** vyžadovali ornou půdu pro sebe. Situace venkovského obyvatelstva byla tak hrozná, že tito lidé nemohli mít důvěru ve svůj stát.
- Otroků žilo v říši o mnoho méně než dříve. V říši nastal nedostatek otrockých pracovních sil a přestože otroci povstávali proti nadvládě svých pánů, jejich role je už poměrně bezvýznamná.
- Na venkov, kde začínal kolotoč vnitřních změn, který vedl ke zkáze říše. Lidé, kteří si už nemohli dovolit platit samostatně daně totiž začali utíkat pod ochranu latifundistů, tedy jakýchsi velkostatkářů. Ti je vzhledem k všeobecnému nedostatku pracovních sil rádi přijímali a pronajímali jim půdu za jistý obnos a část úrody.
- Zde také můžeme hledat počátky feudalismu a dokonce i nevolnictví, neboť latifundisté bránili svým lidem ve svobodném pohybu na jiný statek a děti rolníků se opět stávali rolníky.

MNIŠSTVÍ, CELIBÁT A DEMOGRAFICKÁ KRIZE

- Hlavní důvody pádu říše. - neschopnost postavit dostatečně silnou a kvalitní armádu, velké vnitřní rozpory a časté nepokoje, praktické zničení dvou společenských vrstev, neschopnost spolupráce s východořímskou říší a odmítání pronikání federátů do běžného života. Dále...
- Mnišství. Klášterní hnutí sice pocházelo z Egypta, ale do západní říše bylo importováno brzy (roku 341). O popularizaci tohoto hnutí se postaralo několik církevních Otců jako sv. Benedikt. Mnišská instituce se pomalu stávala velmi úctyhodnou institucí hodnou následování. Život v celibátu pak vedl k dalšímu rozdělování společnosti, což sice vláda věděla, ale nezakročila proti tomu.
- Dalším faktorem příliš těsná spolupráce s katolickou církví. Stát totiž na popud církve obracel pohany na křesťanskou víru, ale prováděl to tak horlivě a tvrdě, že si pohany zcela odcizil. A nevěřících bylo v říši ještě pořád víc než dost...
- Rozkladně působily i konflikty uvnitř křesťanství. Ty se týkaly snad všeho možného - celibátu, dědičného hříchu, božství Ježíše, podstaty Ducha svatého... To pak silně kontrastovalo s přáním císařů, aby silná církev pomohla státu impérium znovu sjednotit.

ZÁPADNÍ IMPÉRIUM VE POD KONTROLOU BARBARŮ

- Během 5. století dva hlavní problémy: a) germánské nebezpečí a christologické spory církve
- Roku 410 gótský náčelník Alarich dobyl a vyplenil samotný Řím
- Ve stejné době Vandalové a Alanové prorazili nechráněnou rýnskou hranici, vtrhly do Galie a strašlivě ji zpustošili. Následovala Hispánie.
- R. 429 král Vandalů Geiserich dobyl Kartágo a v severní Africe založil nezávislý barbarský stát

VLÁDA THEODOSIA II (408-450)

- narodil se 10. dubna 401 a ještě před dosažením prvního roku byl prohlášen za augusta
- V pozdějším věku se mu dostalo klasického vzdělání a pravděpodobně hovořil latinsky i řecky, silně věřící křesťan a oddávající se askezi.
- státní záležitosti řídil pretoriánský prefekt Anthemius, počínající si se značnou svědomitostí.
- Roku 408 musel vypořádat s útokem Hunů. Stavba mohutných Theodosionavých hradeb

DVĚ AUGUSTY

- starší sestru Pulcherie prohlášena za augustu - fakticky působila jako regentka za svého bratra. Mimořádně zbožná a energická Pulcherie, složila slib panenské čistoty, k čemuž později přesvědčila i své dvě mladší sestry. Jejím přičiněním se císařský palác podobal klášteru zaplněnému biskupy a mnichy.
- Dominantní Pulcherie vystupovala jako rozhodná zastánkyně ortodoxie, ale spoléhala na germánské velitele. Tito vojevůdci v Konstantinopoli se přesto nedomohli srovnatelné pozice, jakou si vydobyli jejich kolegové na Západě, v čemž jim nepřekážel ani tak barbarský původ jako spíše jejich ariánské vyznání.
- R. 421 svatba Theodosia se vzdělanou Athenais, dcera pohanského filozofa z Athén, která přijala křest a změnila si jméno na Eudokia. Eudokii se podařilo vymanit svého muže z moci jeho sestry a zaujala umírněnější postoje v oblasti náboženství.
- **r. 438 Codex Theodosianus** sbírka zákonů, zahrnující zejména všechna císařská nařízení vydaná od roku 312. Kodex má 16 knih, pro následující vývoj práva v západní Evropě měla sbírka nesmírný význam, neboť zůstal v platnosti i po pádu Západořímské říše. Jednalo se také o důležitý zdroj pro pozdější Justiniánovu kodifikaci Corpus iuris civilis.

CHRISTOLOGICKÉ SPORY

- v roce 428 Theodosios ustavil fanatického **Nestoria** konstantinopolským patriarchou. Ten odmítal nazývat Pannu Marii jako **Theotokos** („Bohorodička“), neboť podle něho existovaly v Kristu dvě rozdílné a oddělené přirozenosti, lidská a božská, proto ji označoval pouze jako **Christotokos**. Tím ale popíral formulaci o spojení božské a lidské přirozenosti v Kristu, přijatou na konstantinopolském koncilu v roce 381.
- Alexandrijský patriarcha Kyrillos a četní jiní biskupové rozhořčeně oponovali Nestoriově nauce a prohlásili ho za heretika, v čemž se odrážel i vzájemný antagonismus mezi patriarcháty v Konstantinopoli a Alexandrii. Theodosius a zpočátku i Eudokie sice podporovali Nestoria, avšak Pulcherie se postavila proti němu.
- Proti Nestoriovu učení se vyslovil i římský biskup Coelestinus, s nímž konstantinopolský patriarcha vedl spor o jurisdikci nad východním Illyrikem. Theodosius svolal na **rok 431 ekumenický koncil do města Efesos**. Kyrillos a přívrženci alexandrijské školy dorazili do Efesu dříve než jejich protivníci, čehož využili k sesazení Nestoria a k odsouzení jeho doktríny.
- Později příchozí syrští biskupové zasedli odděleně a rozhodli o exkomunikaci Kyrilla, který v téže době vyslal do Konstantinopole emisary, kteří obrovskými sumami a cennými dary uplatili členy císařského dvora. Ačkoli Theodosius nařídil zadržet oba patriarchy, závěry efezského koncilu vyzněly jednoznačně v neprospěch Nestoria.
- Nestorios skončil ve vyhnanství v egyptské pustině. Jeho stoupenci byli v dalších letech vystaveni pronásledování jako kacíři, přesto jejich komunita přetrvala a silná inklinace k **nestoriánství** se projevila především u syrských a perských křesťanů.
- Násilí proti pohanům v Alexandrii – **Vražda Hypatij** z Alexandrie, známé novoplatonské filosofky a matematicky

MONOFYZITISMUS

- Po smrti Kyrilla se alexandrijským patriarchou stal Dioskoros, muž podobně bezohledný jako jeho předchůdce. Dioskorovým hlavním stoupencem v Konstantinopoli byl archimandrita Eutyches, jemuž se dostávalo podpory eunucha Chrysafia a prostřednictvím něho císaře.
- Eutyches ale narazil na rozhodnou opozici konstantinopolského patriarchy Flaviana, neboť přisuzoval Kristovi pouze jedinou přirozenost, božskou, za což byl lokální synodou odsouzen.
- Navzdory tomu se Theodosius postavil za Eutycha. Na koncilu konaném v Efesu v srpnu 449 alexandrijský patriarcha násilím prosadil rehabilitaci Eutycha, a tím i teologie později nazývané monofyzitismus. (*monos* jeden + *fysis* přirozenost). Další christologický názor, že Ježíš Kristus měl pouze jedinou, a to zcela božskou a nikoli lidskou přirozenost
- Římský biskup Lev I. vyslal do Efesu tři legáty s dopisem známým jako *Tomus Leonis*, v němž rozvedl tezi o dvou přirozenostech Krista, avšak tento list nebyl vůbec přečten Lev, pobouřený jeho průběhem, označil koncil za „lotrovství“ a dožadoval se svolání nového. Pulcherie zastávala postoj shodný s papežovým, nicméně v daném okamžiku nebyla schopná změnit zamítavé stanovisko východního dvora.
- Monofyzitská hereze se rozšířila v Palestině, Egyptě a v západní Sýrii

OD MARKIANA K ISAURSKÉ NADVLÁDĚ

- Novým císařem Markianos (450-457) po jeho svatbě s Pulcherií...
- uplatnění dynastického principu v pojetí císařské moci – v jiném případě na volbu nového císaře měly vliv senát, vojsko i lid Konstantinopole
- R. 453 umírá vůdce Hunů Attila a impérium zbaveno načas nejen hrozby pustošivých nájezdů ale i finančního břemeno v podobě tributů
- Po smrti bezdětného Markiana novým císařem Leon I., první císař korunován konstantinopolským patriarchou = sakrální povaha císařské moci, císař vystupuje jako pozemský náměstek Krista
- Po smrti Leona příchod Isaurů pod vedením nového císaře Zenona (r. 476) – v témže roce sesazen Odoakerem poslední císař západní části impéria = zánik klasického starověku

ANASTASIOVA VLÁDA (491-518)

- Provolán císařem – poté se oženil s Ariadnou, vdovou po Zenonovi, aby zajistil kontinuitu dynastie - vzdělaný muž, ovládal dva nejdůležitější jazyky říše, latinu i řečtinu.
- Přetrvávaly konflikty s Ostrogóty, neboť císař si nadále dělal nárok na ztracená západní území. Jmenoval ostrogótského krále Theodoricha, který v r. 493 dosáhl vlády nad Itálií. Západní germánská království v zásadě respektovala nadřazenost císaře, třebaže jejich králové vládli zcela suverénně.
- Na Balkáně nový nepřítel: Bulhaři, kočovníci tureckého původu, podnikali loupeživé výpravy do Thrákie, proto nechal Anastasios vybudovat západně od Konstantinopole opevnění, nazývané dlouhá zeď.
- Po dlouhém období míru (od r. 441) vzrostlo napětí s říší Sasánovců, což vedlo v roce 502 ke konfliktu. Po počátečních úspěších Peršanů se podařilo římské armádě stabilizovat situaci. Někdy na přelomu let 506/507 mohla být uzavřena mírová smlouva na dobu sedmi let.
- Anastasios patrně jevil určité sympatie k monofyzitismu, a i když nikdy otevřeně nevystoupil proti chalkedonskému vyznání.

JUSTINOS (518-527) - DEMOI

- Vojenský velitel, původem z Illyrika, rovolán císařem vojskem po smrti Anastasia = doklad velké sociální mobility v raně byzantské společnosti – Nevzdělaný, proto administrativní záležitosti plnil jeho synovec Justinianus
- Začíná období lidových bouří namířených proti neoblíbeným politikům či církevním hodnostářům = obvykle tyto nepokoje spojeny s existencí sportovních klubech / hippodromos.
- Demoi: plnili funkci jakýchsi politických stran, které byly i územně organizované. Jejich příznivci žili ve stejné čtvrti a disponovali nějakým druhem lidové milicie, Celkem čtyři, ale převládli dva:
- **Veneto**i = reprezentovali pozemkové vlastníky – stoupenci ortodoxie
- **Prasino**i = reprezentovali řemeslníky a obchodníky – stoupenci inklinovali k monofyzitům

JUSTINIÁN VELIKÝ (527-565) A JEHO POKUS O OBNOVU IMPÉRIA

- posledním císařem, jehož rodným jazykem byla latina. Jeho panování významný předěl v procesu transformace antické římské společnosti ve středověkou byzantskou. Vedle četných reforem se jeho vláda vyznačovala ambiciózním, třebaže jen částečně naplněným záměrem „obnovy říše“ (*renovatio imperii*).
- Řada schopných spolupracovníků: vojvůdci Belisarios a Narses, právník Tribonianus a též jeho manželka Theodora.
- Vstoupil proti zbytkům pohanství, r. 529 zrušil athénskou akademii, zakázal pohanům zastávat veřejné funkce, rozbil nebo přeměnil poslední pohanské chrámy, pronásledování židů a boj proti všem sektám a vyznáním (monofyzitům a nestorianům), která odbočovala od ortodoxní víry.
- Typický případ tzv. **caesoropapismu**, tj. nadvláda císařské moci nad církví
- Císařova nekompromisní politika odcizila západní křesťany. Jeho období je příznačné rozvojem četných fundamentálních prvků typických pro církve v Byzanci. Pravoslavní křesťané ho uctívají jako *isapostolos*

VE ZNAMENÍ TEOKRATICKÉHO ABSOLUTISMU – CODEX JUSTINIANUS

- V oblasti náboženství je nápadná císařova bigotnost a pozoruhodná sebedůvěra. V záležitostech státní správy, nebo právního postavení žen a otroků je zřejmý horlivý zájem o zlepšení situace. Císař usiloval o potlačení korupce zapovězením prodeje provinciálních úřadů v roce 535, ačkoli několik let nato od tohoto zákazu vzhledem k finanční tísní upustil. V roce 542 fakticky zrušil starobylý úřad konzulů
- Justinián ustavil desetičlennou komisi právníků, vedenou Janem z Kappadokie, která 7. dubna 529 komise zveřejnila sbírku všech platných císařských zákonů, nařízení a reskriptů známou jako **Codex Iustinianus**.
- Po tomto úspěchu uspořádání a kodifikace komentářů a odpovědí římských právních expertů. Výsledek byl publikován v prosinci 533 pod názvem **Digesta (řecky Pandektai)**. Tento sborník tvořený padesáti knihami sloužil jako rozhodující pomůcka soudců a byl povýšen na zákon.
- V roce 534 vyšlo ještě revidované a opravené znění Justiniánova kodexu. Kodex, Digesta a Institutiones tvořily ucelený soubor, zásadní dopad na evropské právní dějiny, pro něž se v 16. století vžilo označení *Corpus iuris civilis*.
- Justiniánovu další legislativní činnost reprezentují **Novellae**, nové zákony publikované po roce 534, které byly vydávány v řečtině. Novely společně s dřívějšími císařovými zákony, zahrnutými do kodexu, znamenitý doklad tehdejších společenských poměrů a císařova chápání sebe samotného.

POVSTÁNÍ NIKA

- V lednu 532 došlo v Konstantinopoli k závažným pouličním násilnostem, které na přechodnou dobu otřáslly Justiniánovým postavením.
- Nepokoje vyvolali příslušníci soupeřících démů, Modří a Zelení. Justinián projevoval náklonnost k Modrým. Bezprostřední příčinou povstání se stala nevyslyšená žádost démů o omilostnění dvou jejich členů odsouzených k smrti. V průběhu jednoho ze závodů se Modří a Zelení náhle spojili a za volání obvyklého pokřiku *Níká!* rozpoutali násilnosti, při nichž osvobodili vězně a zapálili velkou část centra Konstantinopole.
- Na stranu vzbouřenců se záhy připojili někteří významní senátoři, s jejichž podporou se výtržníci začali domáhat sesazení pretoriánského prefekta Jana z Kappadokie a quaestora Triboniana. Justinián je neprodleně sesadil, nicméně dav pokračoval v ničení města
- Velitel Belisarios se vypravil se svými muži do hippodromu, kde narazili na shromážděné vzbouřence a povstání brutálně potlačili, přičemž mělo zahynout kolem 30 000 lidí. Císaři se tím podařilo zastrašit dav a zlomit odpor senátní opozice. Konstantinopol utrpěla četné škody, což Justiniánovi umožnilo realizovat své stavební záměry.

STAVEBNÍ AKTIVITA

- Agia Sofia: jedinečný chrám s inovativním designem, je pokládán za poslední velký výtvar pozdně antické architektury a na celá staletí se stal centrem východního křesťanstva. Navržením a provedením byli pověřeni architekti Anthemios z Trallu a Isidor z Milétu
- Obdobnou proměnu prodělal chrám svatých Apoštolů. Jiné významné stavby v hlavním městě spadající do Justiniánovy éry představovaly chrám svatého Sergia a Bakcha a chrám Božího Míru
- Působení konstantinopolské architektury se projevilo i na východě říše a především v Ravenně na západě. Tam byl vybudován skvostný chrám San Vitale, oplývající znamenitou mozaikovou dekorací. V poušti Sinaje vznikl opevněný klášter svaté Kateřiny, charakteristický prolnutím církevní a obranné funkce

UMĚNÍ A LITERATURA

- Justiniánovo období zrodilo celou řadu výjimečných literátů, včetně dějepisce **Prokopia z Kaisareie**, sloužícího jako rádce a sekretář v doprovodu Belisaria. Jeho tažení Prokopios zachytil v rozsáhlém díle *O válkách s Peršany, Vandaly a Góty*. Velice pregnančně vystihl teorii *translatio imperii* o přenesení císařské moci z Říma do Konstantinopole, podle níž byla po r. 476 jedinou legitimní římskou říší Byzanc. Prokopiovi jsou připisovány rovněž *Anekdoty*, pro něž je typický sžíravý pohled na život tehdejšího císařského dvora. Pro Prokopia je příznačný poměrně ambivalentní postoj k Justiniánovi a jeho politice.
- V líčení historických událostí na Prokopia navázal Agathias a po něm pokračoval Menandros
- Vedle hojného počtu řecky psaných děl vynikají historické spisy syrského biskupa Ioanna z Efesu. Předním soudobým kronikářem byl Ioannes Malalas, zaznamenávající Justiniánovu epochu ze specifické církevní perspektivy.
- Za Justiniána dosáhl vrcholu své tvůrčí činnosti Romanos Melodos, nejslavnější skladatel byzantských hymnů

VÁLKA NA VÝCHOD

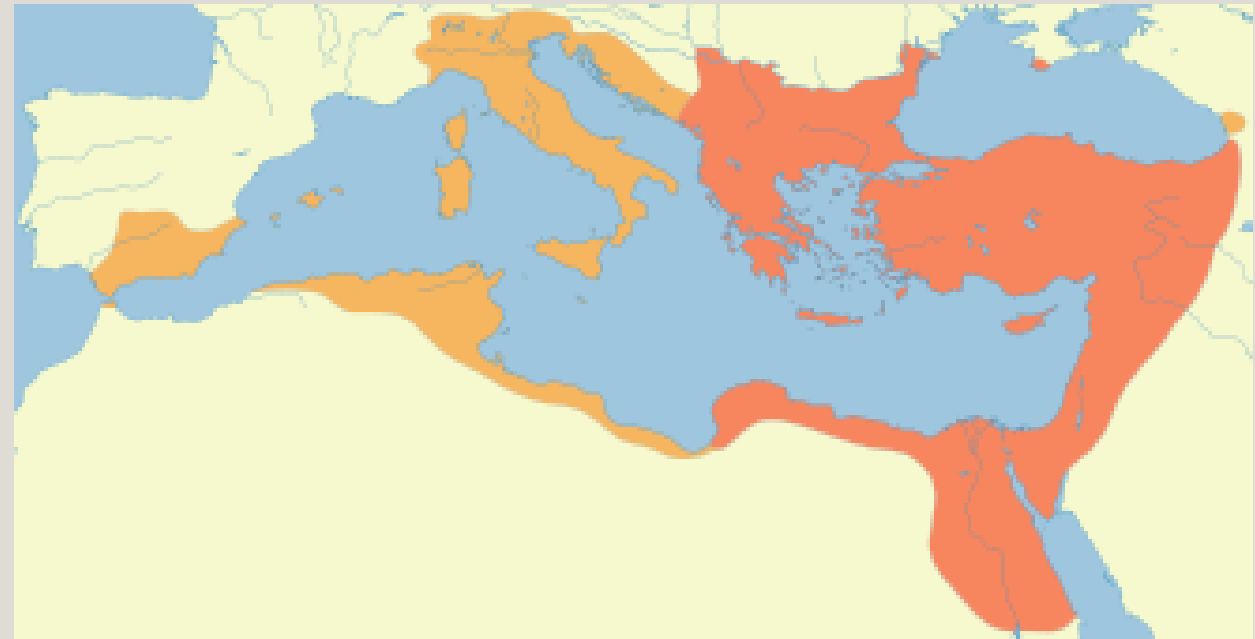
- R. 540 zahájení perského tažení, města Sura nebo Beroia a Antiochie byla Peršany dobyta a zpusťošena
- Perský grandiózní úspěch přivodil vážné škody hospodářství Sýrie a především zasadil ránu římské prestiži. Gubazes, král kavkazské Laziky, vědom si zranitelnosti Římanů požádal Husrava, aby mu pomohl zbavit se Justiniánovy nadvlády. V r. 541 se Husrav vypravil do Laziky, kde se zmocnil římské pevnosti Petra, čímž si zabezpečil kavkazské průsmyky a strategicky důležitý přístup k Černému moři
- V roce 545 se Justiniánovi podařilo sjednat s Husravem pětileté příměří za cenu 2000 liber zlata. Zápas o Laziku se nadále odehrával a trval až do roku 557. Obě strany vyčerpané vzájemným nerozhodným válčením se uchýlily k zdlouhavému vyjednávání zakončenému v r. 561.
- Na základě padesátileté mírové smlouvy, Peršané uznali římský protektorát nad Lazikou. Justinián tudíž dokázal uhájit svoji východní hranici, ačkoli se zavázal odvádět králi každoroční tribut ve výši více než 400 liber zlata

VÁLKA NA ZÁPAD

- R. 540 obsazením Ravenny a zjetím ostrogótského krále Vitigise konflikt na Apeninském poloostrově zdánlivě skončil.
- Následovala druhá, ničivější fáze gótské války. Do čela odboje se postavil Totila, zdatný a energický vojevůdce usilujícího získat na svoji stranu italské obyvatelstvo, sužováno útlakem Justiniánových výběrčích daní a drancováním východořímských vojáků, demoralizovaných opožděným vyplácením žoldu a nejednotným velením.
- Svým sociálním programem si Totila naklonil nižší vrstvy italské společnosti a propouštěnými otroky rozmnožil zástupy své armády. V roce 542 se Justinián rozhodl skoncovat s Ostrogóty a odeslal na Apeninský poloostrov potřebné posily. Totila ovšem opakovaně porazil početně silnější Římany, kteří se stáhli za hradby měst, čehož Totila využil k výpravě na jih, kde na jaře 543 Ostrogóti obsadili Neapol.
- S výjimkou Ravenny, Říma a několika měst na pobřeží se pod jejich kontrolou nacházela většina Itálie

ZÍSKÁNÍ ITALIE, JIŽNÍHO ŠPANĚLSKA A SEVERNÍ AFRIKY

- Pacifikace Berberů v Africe a mír s Peršany umožnily císaři, aby v roce 552 organizoval nové tažení pod vedením Narsa, který dorazil do Itálie s neméně než 30 000 muži.
- Koncem června se střetl s Totilovým vojskem v bitvě u Busta Gallorum, v níž ostrogótský král nalezl porážku a smrt. Po svém vítězství Narses opanoval Řím a pokračoval do Kampánie.
- Itálie byla znovu začleněna do římské říše, ovšem sotva tři roky po Justiniánově úmrtí sem vpadli Langobardi a postupně okupovali většinu této země.

HODNOCENÍ

- Justinián se netěšil oblibě svých poddaných kvůli nadměrnému daňovému útisku, soustavnému válčení a poměrně netolerantní náboženské politice.
- navzdory objektivním překážkám nepolevil ve svém odhodlání a nakonec dosáhl nad Góty vítězství. Tento úspěch, jakkoli draze vykoupený, lze přičíst císařovým schopnostem a zdatnosti jeho velitelů a ministrů.
- Justinián označován za posledního římského císaře a současně je řazen k nejvýznačnějším pozdně antickým panovníkům společně s Diocletianem a Konstantinem.
- Na ně navázal utužováním autokratické povahy císařství, téměř absolutním ztotožněním své vůle s právem a zdůrazňováním své předurčenosti vládnout dané mu Bohem.
- Východořímská říše zachovávající si v momentě Justiniánova nástupu svůj dosud římský charakter nakročila k nové fázi svých dějin. Pozdně antický svět se zvolna chýlil ke svému konci